

Wat is academische vrijheid? (VI)

Ruim een jaar geleden (19/11/2015) schreef mr. Peter Kwikkers een juridische beschouwing over de academische vrijheid in het Nederlandse hoger onderwijs, waarbij hij een wetshistorische invalshoek koos.¹ Dr. Wes Holleman, publicist op het grensvlak tussen onderwijsrecht en beroepsethiek van docenten, betoogt dat men méér invalshoeken in de beschouwing moet betrekken.² Hij illustreert dat aan enige praktijkvoorbeelden.

Wat moeten we verstaan onder academische vrijheid? Ter beantwoording van deze vraag wordt in dit essay een juridische en een ethische benadering onderscheiden. In de *juridische* benadering kiest men de Wet op het Hoger Onderwijs als uitgangspunt. Artikel 1.6 WHW luidt: Aan de instellingen [van hoger onderwijs] wordt de academische vrijheid in acht genomen.³ Welke rechten kunnen onderzoekers, docenten en studenten aan deze wetsbepaling ontleen en in hoeverre kan de naleving worden afgedwongen door rechters of toezichthouders? Aan de andere kant kan men een *ethische* benadering kiezen: welke ethische verplichtingen heeft men op het oog als men stelt dat de academische vrijheid van onderzoekers, docenten en studenten gerespecteerd moet worden, voor wie gelden die verplichtingen precies, en in hoeverre kan de naleving worden afgedwongen via tuchtrechtelijke of klachtenprocedures?

1. De juridische benadering

Dertig jaar geleden werd de academische vrijheid voor het eerst in de Nederlandse hogeronderwijswetgeving verankerd (artikel 5 WWO 1986): *Aan de instellingen [van wetenschappelijk onderwijs] wordt de academische vrijheid in acht genomen.* In de Memorie van Toelichting wordt deze bepaling in de context van de universitaire bestuursorganisatie geplaatst. De belangen van de individuele docenten, onderzoekers en studenten moeten worden beschermd tegen ondoordachte interventies door bestuursorganen. Hun werd het recht op academische vrijheid toegekend. De bepaling is overgenomen in de Wet op het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek (artikel 1.5a WHW 1993), waarmee zij niet alleen voor de universiteiten maar ook voor de hogescholen ging gelden. Maar de vraag is nu wat dat recht op academische vrijheid nou precies inhoudt. Om te beginnen kiezen we een wetshistorische invalshoek: wat heeft de wetgever bedoeld toen hij deze bepaling kracht van wet gaf? Vervolgens zullen we drie andere invalshoeken beproeven: welke andere interpretaties laat de letter van de wet toe?

1.1 Wetshistorische interpretatie: de WHW 1993

Wat bedoelde de wetgever toen hij artikel 1.5a (later vernummerd naar 1.6) in onze huidige WHW opnam? Dat staat in de Toelichting bij de Vierde Nota van Wijziging:⁴ *De academische vrijheid is te beschetsen als een recht dat ten nauwste samenhangt met de vrijheid van meningsvorming en meningsuiting en dat specifiek gericht is op de positie van de individuele docenten, onderzoekers en studenten. Zij hebben de vrijheid bij het geven van onderwijs, het verrichten van onderzoek, respectievelijk het ontvangen van onderwijs hun eigen wetenschappelijke inzichten te volgen en daarbij niet afhankelijk te zijn van bepaalde politieke, filosofische of wetenschapstheoretische opvattingen.*

Het heeft er alle schijn van dat deze tekst betrekking heeft op de gepolitiseerde wetenschappelijke richtingenstrijd in de periode 1965-1990; zie bijvoorbeeld de affaire-Buikhuisen omstreeks 1980.⁵ De boodschap van de wetgever is: laat alle bloemen bloeien. Laten de bestuursorganen geen partij kiezen in de richtingenstrijd maar laten ze veeleer (a) beide partijen beschermen opdat ze eigen wetenschappelijke inzichten kunnen volgen en (b) studenten beschermen opdat ze te midden van al dat strijdgewoel tot een eigen oordeel kunnen komen over het waarheids- en bruikbaarheidsgehalte van de aangeboden wetenschappelijke opvattingen. Deze boodschap wordt treffend verwoord in de Memorie van Toelichting bij de WWO 1986:⁶ *Slechts als aan deze voorwaarde is voldaan, kan de wetenschap bloeien en het daarvoor*

¹ <http://www.scienceguide.nl/201511/academische-vrijheid-geest-of-spook.aspx> (19/11/2015)

² Eerder schreef hij al, uit de losse pols, een korte reactie op de beschouwing van Kwikkers:

<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/wat-is-academische-vrijheid-iv> (1/12/2015)

³ <http://wetten.overheid.nl/BWBR0005682/2016-01-01>. In artikel 1.2 WHW wordt opgesomd op welke instellingen deze wetsbepaling precies van toepassing is.

⁴ Kamerstukken II, 1990-1991, 21 073, nr. 17 (p.39); URL:

<http://www.statengeneraaldigitaal.nl/document/tekst?id=sgd%3A19901991%3A0002767&pagina=39>

⁵ https://nl.wikipedia.org/wiki/Wouter_Buikhuisen

⁶ Kamerstukken II, 1980-1981, 16802, nrs. 3-4 (p.49-50); URL:

<http://www.statengeneraaldigitaal.nl/document/tekst?id=sgd%3A19801981%3A0007599&pagina=49>

<http://www.statengeneraaldigitaal.nl/document/tekst?id=sgd%3A19801981%3A0007599&pagina=50>

benodigde zelfstandig en kritisch denken worden ontwikkeld. (...) De vrijheid in het ontvangen van onderwijs duidt op de vrijheid van de student om niet te worden gedwongen bepaalde wetenschappelijke opvattingen aan te hangen of te verkondigen. Zij duidt dus (...) op een vrijwaring van indoctrinatie.

1.2 Wetshistorische interpretatie: de WWO 1986

Maar het is niet zeker of we bij onze interpretatie van artikel 1.6 WHW in alle opzichten mogen afgaan op de tekst van de Memorie van Toelichting bij de (alras buiten gebruik gestelde) WWO 1986. Het probleem is namelijk dat de oude formuleringen veel radicaler zijn dan de desbetreffende toelichting bij de WHW 1993. In de oude tekst lijkt het erop dat niet alleen tolerantie in de richtingenstrijd wordt afgedwongen, maar dat ook meer in het algemeen aan individuele docenten en onderzoekers het recht wordt toebedeeld om hun eigen winkel te bestieren: *In wezen gaat het erom dat [de individuele docenten, onderzoekers en studenten] in vrijheid onderwijs geven [en] onderzoek verrichten, respectievelijk onderwijs ontvangen. (...) De vrijheid in het geven van onderwijs duidt allereerst op de vrijheid van de docent om op zijn vakgebied die wetenschappelijke opvattingen te verkondigen die naar zijn mening de juiste zijn en vervolgens op zijn bevoegdheid inhoud en methode van het door hem te geven onderwijs te bepalen. (...) De vrijheid in het beoefenen van de wetenschap houdt de vrijheid van de wetenschapsbeoefenaar in om zelf het onderzoeksthema te initiëren en bij het verrichten van onderzoek eigen inzichten te volgen.*

We moeten bedacht zijn op het risico dat deze tekst niet meer volledig aansluit bij de hedendaagse opvattingen over onderwijs en onderzoek binnen de universiteiten en hogescholen. Ten eerste is de urgentie van de bepleite vrijheid afgenomen omdat de eerdergenoemde richtingenstrijd is weggeëbd, en in de tweede plaats is er de laatste decennia binnen de universiteiten en hogescholen een pragmatisch ondernemingsklimaat ontstaan dat wars is van hoogdravende ideeën over verregaande onderwijs-, onderzoeks- en studievrijheid voor iedere individuele medewerker en iedere individuele student.

1.3 Functionalistische wetsinterpretatie

Door rechtsgeleerden wordt gesignaleerd dat rechters zich bij de interpretatie van wetsartikelen lang niet altijd gebonden achten aan de bedoelingen van de oorspronkelijke wetgever. De letterlijke (grammaticale) tekst van een wetsartikel laat vaak ruimte voor een interpretatie die door de oorspronkelijke wetgever niet voorzien was. Zo kunnen we als invalshoek kiezen: de functie die het artikel vervult binnen de WHW, opgevat als een samenhangend systeem. Artikel 1.6 staat in de context van wetsbepalingen die de taak van universiteiten en hogescholen omschrijven (artt. 1.3 en 1.1).⁷ In tabel 1 worden deze samengevat.

Indien de academische vrijheid ertoe dient dat de wettelijke h.o.-taken optimaal vervuld worden, dan kunnen we haar definiëren als: de vrijheden die onderzoekers, docenten en studenten nodig hebben om de taken ad §§ A t/m D optimaal te vervullen, alsmede de vrijheden die studenten nodig hebben om ware en/of bruikbare kennis te vergaren, maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef te ontwikkelen en (wat Nederlandstalige studenten betreft) hun uitdrakkingsvaardigheid in het Nederlands te vervolmaken. In

Tabel 1. De wettelijke taken van het hoger onderwijs

<p>§A Onderzoek, ontwikkeling en disseminatie A1 het verrichten van wetenschappelijk onderzoek (ter ontwikkeling van ware en/of bruikbare kennis); A2 het verrichten van ontwerp- en ontwikkelactiviteiten (of onderzoek) gericht op de beroepspraktijk van hbo-gediplomeerden.</p>
<p>§B Onderwijs en studie B1 het verzorgen van universitair onderwijs dat gericht is op de voorbereiding tot de zelfstandige beoefening van de wetenschap, waaronder de opleiding tot wetenschappelijk onderzoeker; B2 het verzorgen van universitair onderwijs dat gericht is op de beroepsmatige toepassing van wetenschappelijke kennis, waaronder de opleiding tot technologisch ontwerper; B3 het verzorgen van hoger beroepsonderwijs dat gericht is op de overdracht van theoretische kennis en op de ontwikkeling van vaardigheden in nauwe aansluiting op de beroepspraktijk; B4 in het universitair onderwijs wordt tevens het inzicht in de samenhang van de wetenschappen bevorderd.</p>
<p>§C Overige academische vorming C1 bevordering van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef van studenten; C2 (wat Nederlandstalige studenten betreft:) bevordering van hun uitdrakkingsvaardigheid in het Nederlands.</p>
<p>§D Post-initieel onderwijs en maatschappelijke dienstverlening D1 het overdragen van kennis ten behoeve van de maatschappij; D2 het leveren van een bijdrage (door hogescholen) aan de ontwikkeling van beroepen waarop hun opleidingen gericht zijn.</p>

⁷ <http://wetten.overheid.nl/BWBR0005682/2016-01-01>

deze formulering is tot uitdrukking gebracht dat de beleidsvrijheid van bestuursorganen begrensd wordt door de vrijheden die men op de werkvloer *nodig heeft* om de h.o.-taken optimaal te vervullen. Men kan erover twisten of men hiermee tevens het recht krijgt verschoond te blijven van *onnodige* beknotting.

Een belangrijk verschil met de wetshistorische interpretaties is dat de academische vrijheid hier niet langer beperkt is tot *wetenschappelijke* vrijheden (A1, B1, B4) maar zich ook uitstrekt tot *professionele* vrijheden rond de voorbereiding op en uitoefening van (aan het hbo gelieerde of universitaire) *praktijkgerichte* beroepen (A2, B2, B3, D1, D2), rond de ontwikkeling van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef (C1) en rond de uitdrukkingsvaardigheid in het Nederlands (C2).

1.4 Burgerlijke wetsinterpretatie

Maar welke vrijheden hebben onderzoekers, docenten en studenten dan precies nodig opdat de instellingstaken optimaal vervuld worden? De Toelichting bij de vierde Nota van Wijziging van de WHW levert een mogelijke invalshoek: *De academische vrijheid is te kenschetsen als een recht dat ten nauwste samenhangt met de vrijheid van meningsvorming en meningsuiting* van docenten, onderzoekers en studenten. Bij onze poging om de vrijheden van docenten, onderzoekers en studenten nader te definiëren, kunnen we dus leentjebuurt spelen bij de grondwettelijke of verdragsrechtelijke vrijheden die de overheid jegens haar burgers moet respecteren. We komen dan tot de volgende wetsinterpretatie. Een universiteit of hogeschool mag jegens haar docenten, onderzoekers en studenten niet zomaar haar eigen bedrijfsbelangen als (maatschappelijke) onderneming vooropstellen. Zij dient jegens hen in acht te nemen: hun vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst; hun vrijheid van meningsvorming (en vrijwaring van indoctrinatie); hun vrijheid van meningsuiting; en de vrijheden die nodig zijn om opvattingen in discussie te brengen, ter discussie te stellen en in dialoog op hun houdbaarheid te toetsen.

In het licht van de voorgaande invalshoek (1.3) kunnen deze burgerlijke vrijheden allerhande opvattingen betreffen: niet alleen wetenschappelijke *inzichten* maar ook hypothesen en speculaties, *professionele* inzichten en zelfs opvattingen die in wetenschappelijk of professioneel opzicht volstrekt ongefundeerd zijn, zoals politieke ideeën die uit maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef voortkomen (C1 in tabel 1).

1.5 Ethische wetsinterpretatie

Een laatste mogelijke invalshoek is dat men de vigerende beroepsethiek van docenten en onderzoekers in het hoger onderwijs, of ook de vigerende bedrijfsethiek (organisatie-ethiek) van de universiteiten en hogescholen, als bron kiest voor de juridische interpretatie van artikel 1.6 WHW. Indien men aannemelijk kan maken dat bepaalde ethische (met name deontologische) beginselen gemeengoed zijn binnen universiteiten en/of hogescholen, dan wel binnen de beroepsgroep, kan men bepleiten dat deze als uitgangspunt worden genomen voor toetsing van de houdbaarheid van juridische vrijheidsclaims die docenten, onderzoekers en studenten op grond van artikel 1.6 naar voren brengen. Op die ethische beginselen gaan we hieronder in.

2. De ethische benadering

Wat is academische vrijheid? Ook al zou er geen bepaling over academische vrijheid in de hogeroponderwijswetgeving zijn opgenomen, dan nog is dat een zinnige vraag, waarop ook zinnige antwoorden kunnen worden gegeven. De specifiekere vraag luidt dan: bestaan er, binnen de organisatie-ethiek van universiteiten en/of hogescholen of binnen de beroepsethiek van docenten en onderzoekers, gedeelde opvattingen over vrijheden van docenten, onderzoekers en studenten die gerespecteerd moeten worden? We zullen hier drie bronnen noemen waaruit geput kan worden.

2.1 De Nederlandse gedragscode Wetenschapsbeoefening (NGW 2014)⁸

In de preambule van de NGW 2014 staat dat hij van toepassing is op alle individuele personen die betrokken zijn bij de wetenschapsbeoefening (d.w.z. bij onderzoek, onderwijs en studie), dus zowel op de onderzoekers als op de docenten en de studenten aan Nederlandse universiteiten, als ook op diegenen die bestuurlijke verantwoordelijkheid dragen voor het onderzoek, het onderwijs en de studie. Het uitgangspunt van de code is dat de universiteit de academische vrijheid van de daarbinnen werkzame onderzoekers, docenten en studenten garandeert en dat zij de verantwoordelijkheid draagt om die vrijheid te bevorderen binnen de kaders van de vastgelegde onderwijs- en onderzoeksprogramma's. Verder wordt aangestipt dat de code niet alleen vrijheden maar ook ethische verplichtingen van onderzoekers en docenten

⁸ [http://www.vsnu.nl/files/documenten/Domeinen/Onderzoek/Code_wetenschapsbeoefening_2004_\(2014\).pdf](http://www.vsnu.nl/files/documenten/Domeinen/Onderzoek/Code_wetenschapsbeoefening_2004_(2014).pdf) (zie ook <http://www.vsnu.nl/naleving-gedragscodes.html>).

formuleert: *De code bevat principes die de leden van de academische gemeenschap individueel, tegenover elkaar en tegenover de maatschappij in acht moeten nemen.* Bovendien rust op hen de ethische verplichting de naleving van de code te bevorderen. Maar bij de bestuursorganen van de universiteit rust de verplichting om de naleving van de code niet alleen te bevorderen maar ook te handhaven. Daartoe heeft de universiteit een openbaar en dwingend reglement dat de onafhankelijke behandeling van klachten over schendingen van de wetenschappelijke integriteit reguleert. In tabel 2 wordt een overzicht gegeven van de bepalingen uit de gedragscode die de academische vrijheid raken.

Tabel 2. De academische vrijheid in de NGW 2014

<p>De academische vrijheid van onderzoekers, docenten en studenten wordt gerespecteerd</p> <p>#5.0 Ze verrichten hun werk in academische vrijheid en in onafhankelijkheid. Voor zover beperkingen van die vrijheid onvermijdelijk zijn, worden deze zichtbaar gemaakt. Onafhankelijk betekent dat ze zich, bij de presentatie van inzichten als juist en relevant, alleen laten beïnvloeden door het oordeel van anderen voor zover dat berust op wetenschappelijk gezag. Ze laten zich niet op andere gronden beïnvloeden.</p> <p>#5.1 Als ze onderwijs of onderzoek in opdracht van derden verrichten, worden ze in staat gesteld om, nadat de kaders zijn vastgesteld, de opdracht onafhankelijk van de opdrachtgevers uit te voeren. De probleemstelling is wetenschappelijk interessant, niet alleen met het oog op het specifieke belang van de opdrachtgever. De gebruikte methode is wetenschappelijk verantwoord. Op de onderzoeksresultaten heeft de opdrachtgever geen invloed.</p> <p>#5.2 Opdrachten dragen aantoonbaar bij aan het wetenschappelijk onderwijs of onderzoek.</p> <p>#5.4 Publicatie van de wetenschappelijke onderzoeksresultaten is gewaarborgd. In afspraken met een externe financier wordt altijd vastgelegd dat ze de vrijheid hebben de bevindingen binnen een nader aangeduide redelijke termijn te publiceren.</p>
<p>Docenten en begeleiders respecteren de academische vrijheid van studenten en promovendi</p> <p>#1.6 Docenten betrachten precisie en nuance bij het verzorgen van wetenschappelijk onderwijs (...) en bij andere vormen van kennisoverdracht.</p> <p>#1.8 Goed mentorschap is essentieel: studenten, promovendi en junior-medewerkers bevinden zich in een hiërarchisch ondergeschikte positie ten opzichte van de docent of begeleider.</p> <p>#2.5 Bij informatieoverdracht in het onderwijs wordt selectieve weergave van beschikbare kennis vermeden of beargumenteerd. Overgedragen wetenschappelijke kennis is duidelijk onderscheidbaar van eigen opvattingen of speculaties daarover.</p> <p>#3.5 Bij al het onderwijsmateriaal, ook bij mondelinge informatieoverdracht, wordt de herkomst of de bron daarvan vermeld.</p> <p>#4.1 Docenten en begeleiders geven hun studenten of promovendi de ruimte om zich intellectueel onafhankelijk op te stellen.</p> <p>#4.5 De docent verdedigt pas een bepaald wetenschappelijk standpunt als dat voldoende wetenschappelijk is onderbouwd. Rivaliserende standpunten dienen daarnaast te worden gemeld en toegelicht.</p>

2.2 Academische traditie: vrijplaats van ideeën

Van oudsher worden instellingen van hoger onderwijs (en met name universiteiten) beschouwd als een vrijplaats voor het ontwikkelen, publiceren, uitwisselen, bekritisieren en toetsen van ideeën, zowel op wetenschappelijk als op cultureel, levensbeschouwelijk en maatschappelijk terrein.⁹ Het wordt als een ernstige inbreuk op de academische mores gezien als leden van de academische community (onderzoekers, docenten, studenten) elkaar daarin zouden belemmeren of als als zij door academische bestuursorganen (c.q. buitenstaanders) in deze vrijheden zouden worden beknot. En het wordt helemaal als een academische doodzonde beschouwd als het uitdragen of uitwisselen van opvattingen gefrustreerd, gecensureerd of gestraft wordt enkel en alleen omdat ze aan sommigen of velen onwelgevallig zijn, of omdat ze afbreuk doen aan de bedrijfsbelangen van de instelling als (maatschappelijke) onderneming.

Het gaat in de academische traditie niet zozeer om het recht van onderzoekers om op kosten van de belastingbetaler alles te onderzoeken wat ze maar willen (c.f. 1.2), maar om het recht van ideeën om gekoesterd, ontwikkeld, gehoord, verdedigd en bestreden te worden. Het gaat daarbij mede om het recht van vereniging en vergadering, het demonstratierecht, de persvrijheid en het recht op het organiseren van en deelnemen aan open debat.¹⁰ Een exponent van deze vorm van academische vrijheid is bijvoorbeeld de

⁹ Een interessante casus is de affaire Van der Horst (2006):

<http://www.ublad.uu.nl/WebObjects/UOL.woa/3/wa/Nieuws/archief?id=1025833> (19/6/2006)

<http://parlis.nl/pdf/kamervragen/KVR26286.pdf> (31/8/2006)

<http://www.onderwijsethiek.nl/wp-content/uploads/2007/04/onderwijsethieknov2006.pdf> (56-57, 29-30, 79-81)

¹⁰ Misschien moet hier ook het recht op gelijke behandeling worden genoemd, waar universiteiten en hogescholen subsidie geven om deze rechten kracht bij te zetten.

open dialoog en het vrije debat in het kader van het Studium Generale, dat na de Tweede Wereldoorlog in reactie op de Duitse onderdrukking tot stand werd gebracht.¹¹

2.3 Pedagogische invalshoek

Artikel 1.3 WHW gebiedt dat de universiteiten en hogescholen niet alleen aandacht schenken aan de bevordering van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef en de uitdrukkingsvaardigheid in het Nederlands, maar ook aan de persoonlijke ontplooiing van studenten. Het behoort tot de Nederlandse academische en pedagogische traditie dat men een open oog houdt voor de ontwikkeling en ontplooiing van de student en dat men hem of haar niet onnodig beknot in het bereiken van de eigen doelen. Een concretisering daarvan is de vrijheid van studiekeuze en daarbinnen de academische vrijheid om zelf een stage-, scriptie-, afstudeer- of dissertatieproject te kiezen, hetzij uit eigen interesse dan wel op grond van eigen loopbaandoelen.¹²

3. Horizontale werking

Tot slot van deze inventarisatie van juridische rechten en ethische verplichtingen die verbonden zijn met de academische vrijheid, moeten we kort ingaan op de vraag in hoeverre de academische vrijheid verplichtingen voor onderzoekers, docenten en studenten omvat. In de WWO 1986 werden het universitaire personeel en de studenten als rechthebbenden opgevat, waaruit voor de universitaire bestuursorganen (verticale) verplichtingen voortvloeiden. In één opzicht werd aan de academische vrijheid echter ook *horizontale* werking toegekend: studenten konden jegens docenten de aanspraak maken gevrijwaard te worden van indoctrinatie. Bij de functionalistische, burgerlijke en ethische wetsinterpretatie (1.3 t/m 1.5) kan echter steeds dringender de vraag rijzen of medewerkers en/of studenten ook *jegens elkaar* verplichtingen hebben krachtens hun academische vrijheid. Bijvoorbeeld de verplichting om in het kader van het academische debat elkaars vrijheid van meningsuiting te respecteren.¹³ Gevangen in zijn wetshistorische keurslijf komt Kwikkers bijvoorbeeld niet toe aan de vraag in hoeverre de wet hen verplicht in het kader van het academische debat elkaars vrijheid van meningsuiting te respecteren.

4. Conclusie

Dit essay is geschreven in reactie op het polemische artikel dat Kwikkers publiceerde in Science Guide (19/11/2015). Hij verdedigde de opvatting dat de academische vrijheid een in de wet vastgelegd recht is waarop onderzoekers, docenten en studenten in het Nederlandse hoger onderwijs aanspraak kunnen maken en dat zij geïnterpreteerd moet worden zoals de wetgever in de memorie van toelichting bij de voormalige WWO-1986 bedoeld heeft. Maar Kwikkers maakt onvoldoende aannemelijk dat de wetgever van de actuele WHW-1993 nog steeds een maximale vrijheid aan onderzoekers en docenten wenste toe te kennen.

De zwakste schakel in het betoog van Kwikkers is echter dat hij blindvaart op de wetshistorische interpretatiemethode, terwijl de rechters en toezichthouders in het hoger onderwijs, 25 à 30 jaar na dato, ampele ruimte hebben om bij hun interpretatie van artikel 1.6 WHW enigszins afstand te nemen van de toenmalige bedoelingen van de wetgever en iets meer rekening te houden met de bedrijfsmatige wijze waarop universiteiten en hogescholen heden ten dage zijn ingericht. In dit essay wordt gesteld dat zij in plaats van de wetshistorische ook drie andere invalshoeken kunnen kiezen: de functionalistische invalshoek (1.3), de burgerlijke invalshoek (1.4) en de ethische invalshoek (1.5). In dat verband rijst tevens de vraag in hoeverre aan het wetsartikel horizontale werking moet worden toegekend (3).

Niet alleen lijdt Kwikkers' betoog onder zijn eenzijdige *wetshistorische* invalshoek (ten koste van andere methodes om het wettelijk recht op academische vrijheid te interpreteren), maar ook onder zijn eenzijdige *juridische* invalshoek (ten koste van andere maatschappelijke mechanismes om belangen en verantwoordelijkheden te reguleren). In hoofdstuk 2 van het essay zijn drie ethische bronnen onderscheiden van waaruit de discussie rond academische vrijheid gevoed kan worden. Voor zover ethische beginselen gecodificeerd en algemeen aanvaard zijn, kunnen deze ook binnen het juridische discours (1.5) worden meegewogen.

¹¹ <http://www.studiumgenerale.nl/>

¹² In de Wet op het Hoger Onderwijs (art. 7.3d WHW) is, wat het universitaire onderwijs betreft, zelfs een vrijheid vastgelegd die nog verder gaat: studenten kunnen een vrij onderwijsprogramma inrichten. URL: <http://opmaatmobiel.nl/index.php?cat=content&action=77499&node=10437504>

¹³ Zie bijvoorbeeld een incident dat in 2012 plaatsvond aan de Universit  Libre de Bruxelles. URL: <http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/preventieve-censuur-ii> (17/2/2012).

5. Praktijkvoorbeelden

5.1 De pornostage

Na aanvankelijke goedkeuring door de faculteit, blokkeert het bestuur van de Hogeschool Inholland een zesmaands stage bij een pornoproductiebedrijf omdat de erotische sector zich niet verhoudt tot de waarden waar de hogeschool voor staat.¹⁴ Na aanpassing van het stageplan (een meer bedrijfskundige focus en geen rechtstreekse betrokkenheid bij de productie van pornofilms) wordt de stage alsnog goedgekeurd. Maar laten we veronderstellen dat de betrokken studente nul op het rekest had gekregen bij de examencommissie en bij het lokale College van Beroep, zou ze dan met een beroep op haar academische vrijheid gelijk hebben gekregen bij het College van Beroep voor het Hoger Onderwijs (CBHO)? De WHW (1.1) geeft weinig aanknopingspunten, want zij werd niet beknot in het volgen van haar eigen *wetenschappelijke* inzichten. De WWO (1.2) geeft evenmin soelaas, al was het maar omdat deze wet nooit van toepassing is geweest op het hoger beroepsonderwijs. Maar als de CBHO-rechters een ruime wetsinterpretatie zouden accepteren, dan had de studente wel kans van slagen: ze werd beknot in haar voorbereiding op de door haar geambieerde loopbaan binnen de erotische beroepssector (1.3, 1.5/2.3) en in haar burgerlijke vrijheden om die sector te verkennen (1.4).

5.2 Een Nederlandstalige masterscriptie

Een Nederlandstalige studente volgt een Engelstalige masteropleiding aan een Nederlandse universiteit. In haar afstudeerproject heeft zij een Nederlandstalige opdrachtgever die een Nederlandstalige rapportage verlangt. Zij verzoekt bij de examencommissie dispensatie van de verplichting een Engelstalig onderzoeksverslag in te dienen. De examencommissie weigert dat en het lokale College van Beroep voor de Examens gaat in die weigering mee.¹⁵ Zou zij met succes daartegen in beroep kunnen gaan bij het College van Beroep voor het Hoger Onderwijs (CBHO)? Misschien wel: ze maakt aanspraak op (academische) vrijheden die zij nodig heeft om haar uitdrukkingsvaardigheid in het Nederlands te oefenen en vervolmaken (zie onze paragraaf 1.3), in aansluiting bij een wettelijke taak (C2) genoemd in tabel 1.

Maar eigenlijk hoeft ze helemaal geen beroep te doen op haar academische vrijheid. Ze kan beter rechtstreeks artikel 1.3 WHW aanvoeren, waarmee universiteiten verplicht worden jegens Nederlandstalige studenten de uitdrukkingsvaardigheid in het Nederlands te bevorderen. In wetshistorische optiek (1.1) valt er voor haar immers geen eer te behalen aan artikel 1.6 WHW, want zij wordt niet beknot in het volgen van *eigen wetenschappelijke inzichten*, doch uitsluitend in de keuze van de voertaal waarmee zij die inzichten aan haar academische examinator communiceert.

5.3 Een bestuurslid van de Partij voor Naasteliefde, Vrijheid en Diversiteit

Hij was bestuurslid van een politieke partij die de wettelijke minimumleeftijd voor pedoseksuele relaties-met-wederzijds-goedvinden wilde verlagen van zestien naar twaalf jaar.¹⁶ Hij erkende zelf pedofiel te zijn maar hij bestreed dat hij zich ooit aan strafbaar pedoseksueel gedrag schuldig had gemaakt. We mogen dus aannemen dat hij zonder bezwaar een justitiële Verklaring omtrent het Gedrag (VOG) had kunnen verkrijgen. Hij wilde graag Orthopedagogiek studeren. Zo kon hij zich nader verdiepen in de schadelijkheid of onschadelijkheid van seksuele relaties met kinderen vanaf twaalf jaar. Maar zijn wettelijke recht op toelating werd hem door verscheidene universiteiten ontzegd en zelfs zijn beroep bij het College van Beroep voor het Hoger Onderwijs (CBHO) strandde: volgens de rechters hoefde de Universiteit Utrecht zijn recht op inschrijving niet te honoreren nu het aannemelijk was dat zij daarvan ernstige maatschappelijke repercussies moest vrezen.¹⁷

Heeft het CBHO hem tekortgedaan in zijn academische vrijheid? In formele zin is er niks aan de hand want de academische vrijheid zou hem pas toekomen op het moment dat hij zou zijn ingeschreven. Maar in materiële zin wordt hem vanwege zijn seksuele geaardheid de mogelijkheid ontzegd om onder begeleiding van deskundige docenten een bepaalde vraagstelling aan te snijden en zich in dat thema te verdiepen. In het licht van de academische traditie (2.2, 2.3) en van de NGW 2014 (2.1: #4.1) is in ethisch opzicht

¹⁴ <http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/bestuur-inholland-verbiedt-stage> (9/3/2014)

¹⁵ <http://voxweb.nl/nieuws/in-beroep-scriptie-in-het-nederlands> (12/4/2011)

<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/radboud-engelstalige-mba-scripties> (15/4/2011)

¹⁶ https://nl.wikipedia.org/wiki/Partij_voor_Naasteliefde,_Vrijheid_en_Diversiteit

¹⁷ <http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/pedofiel-eist-studieplek> (3/2/2008)

<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/gedankenpolizei> (27/2/2008)

<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/college-van-beroep-voor-het-hoger-onderwijs> (21/6/2008)

<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/cbho-volhardt-in-gerechtigdwaling> (26/11/2009)

<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/de-januskop-van-minister-plasterk-iii> (28/1/2010)

ernstig inbreuk gemaakt op zijn academische vrijheid en de vraag rijst of het CBHO daaraan niet ook juridische consequenties had moeten verbinden (1.5), te meer daar de besluitvorming hieromtrent vertoebeld is door maatschappelijke druk en politieke overwegingen (1.1).

5.4 Ontslagen docent stapt naar de rechter

Rudolf Valkhoff was universitair docent bij de opleiding Algemene Cultuurwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.¹⁸ Juli 2016 berichtte de onafhankelijke journalistieke website Folia dat hij zijn ontslag bij de rechter ging aanvechten omdat hij beknot zou zijn in zijn academische vrijheid en met name in zijn vrijheid om zelf te bepalen hoe hij zijn cursussen in didactisch opzicht inricht: *Hij wilde af van deadlines en het bijhouden van toetsdossiers: "Studenten moeten tijd kunnen nemen voor hun onderzoek". Ook vindt hij dat studenten bij het schrijven van scripties niet beperkt moeten worden in hun onderwerpkeuze.* Hij kondigde aan zich in zijn verweer te beroepen op de tekst van de Memorie van Toelichting bij de WWO 1986 (zie hierboven ad 1.2), waarbij hij dus als premissie hanteert dat die tekst door de latere wetgever (WHW 1993) onderschreven is.

Wat de vrije onderwerpkeuze bij scripties betreft, kan hij onder die premisse eveneens naar de MvT bij de WWO 1986 verwijzen, en meer in het bijzonder naar de onderzoeksvrijheid die de student-onderzoeker zou toekomen. Een alternatieve argumentatielijijn hebben wij onder 2.3 geïntroduceerd, althans als hij daarbij aantekent dat aan dit ethische beginsel naar zijn oordeel juridische werking moet worden toegekend (c.f. 1.5).

5.5 Afstuderen in tweetallen

De vrije onderwerpkeuze bij scripties en afstudeerprojecten kwam ook in het geding bij de Avans Hogeschool.¹⁹ In de Onderwijs- en Examenregeling van de opleiding is bepaald dat het afstudeerproject in tweetallen wordt uitgevoerd, maar een student vroeg toestemming om een soloproject te doen. Dat werd geweigerd door de examencommissie en die weigering werd bevestigd door het lokale College van Beroep voor de Examens. Uit een oogpunt van academische vrijheid is deze weigering met name schrijnend omdat de betrokken student *inhoudelijke* redenen had waarom hij het nodig vond een soloproject te verkiezen. Indien de student als enige reden had aangevoerd dat hij het *prettiger* vond om solo te werken, dan zou een beroep op zijn academische vrijheid aan kracht hebben ingeboet.

5.6 Hoe Tariq Ramadan *persona non grata* werd

Dr. Tariq Ramadan is een soennitische moslim.²⁰ Hij bekleedde als bijzonder (gast-)hoogleraar de leerstoel *Identiteit & Burgerschap* bij de Erasmusuniversiteit in Rotterdam.²¹ Hij gaf onderwijs, verrichtte onderzoek en was (co-)promotor in drie dissertatieprojecten. Toen bekend werd dat hij wekelijks vragen van islamitische tv-kijkers beantwoordde over datzelfde thema (hoe de eigen moslim-identiteit te combineren met goed burgerschap in de Westerse samenleving), werd hem te verstaan gegeven dat hij niet meer welkom was op de universiteit. De reden was dat het Engelstalige tv-station, TV Press in Londen, gesponsord wordt door de Republiek Iran. Niet alleen is dat volgens sommigen een schurkenstaat, maar ook is het een theocratie waar de scheiding tussen kerk en staat niet gewaarborgd is. Als we de arbeidsrechtelijke aspecten buiten beschouwing laten, dan is de kern van de casus: mag een universiteit de relatie met een bijzonder hoogleraar verbreken vanwege zijn vermeende politieke opvattingen (of zijn gebrek aan distantie tegenover de politieke opvattingen van een sponsor), terwijl op generlei wijze is aangetoond dat de kwaliteit van zijn academische functieuitoefening door die vermeende opvattingen is aangetast?

Het ziet ernaar uit dat de handelwijze van de universiteit voortkomt uit een krampachtige vorm van reputatiemanagement: zij heeft willen voorkomen dat zij beticht kon worden van sympathie voor een vermeende schurkenstaat, voor een theocratische regeringsvorm waar de scheiding tussen kerk en staat niet gewaarborgd is, of voor moslims die dergelijk gedachtengoed omarmen. Het ziet er dan naar uit dat de handelwijze van de universiteit in strijd is met de burgerlijke vrijheden die in 1.4 genoemd zijn en met

¹⁸ <http://www.folia.nl/actueel/102987/valkhoff-naar-rechter-om-academische-vrijheid> (28/7/2016);

zie ook: <https://nl-nl.facebook.com/rudolf.valkhoff>

¹⁹ <http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/tweezame-eindopdracht> (17/6/2014);

vergelijk ook: <http://forum.fok.nl/topic/2321634> (14/8/2016)

²⁰ https://nl.wikipedia.org/wiki/Tariq_Ramadan

²¹ <http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/tariq-ramadan-academische-vrijheid> (24/8/2009)

<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/tariq-ramadan-academische-vrijheid-ii> (27/8/2009)

<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/tariq-ramadan-academische-vrijheid-iii> (3/9/2009)

<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/tariq-ramadan-academische-vrijheid-iv> (12/8/2010)

<http://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:RBROT:2012:BY2987> (14/11/2012)

de ethische principes uit de academische traditie (2.2). En het is bizar dat Ramadan door de universiteit tot persona non grata wordt verklaard vanwege uitingen die hij als geestelijk leidsman *buiten zijn universitaire functievervulling* heeft gedaan.

5.7 Preventieve censuur

In het kader van de academische traditie van de universiteit als vrijplaats voor open dialoog en vrij debat (2.2) kunnen nog enkele casussen worden aangestipt rond controversiële gastsprekers. Er wordt door het Studium Generale of een studentenvereniging een spreker uitgenodigd die een extreem standpunt verdedigt of een politiek zeer gevoelig thema behandelt: Biedt de heroprichting van het Kalifaat een mogelijke oplossing van het Palestijnse vraagstuk (UvA 2009)? Wat is de plaats van de moslim-academicus in de Westerse samenleving (VU 2012)? Waarom was de Armeense massamoord anno 1915 géén genocide (VU 2015)? Was de aanslag op de Twin-towers soms een Amerikaans complot (TU Delft 2015)?²² Als zaaleigenaar voelt de ontvangende universiteit zich niet prettig bij dit soort onderwerpen, want zij wil dat studenten niet het slachtoffer worden van radicale zieltjeswinners en bovendien wil zij zelf niet met extreme standpunten geassocieerd worden. Soms wordt dan als eis gesteld dat de organisatoren een evenwichtig debat op touw zetten waarin extreme standpunten door verstandige opposenten geneutraliseerd worden (en mocht later blijken dat de organisatoren deze eis in de wind slaan, dan vervalt de toegezegde zaalreservering). In ethisch opzicht moet men per geval evalueren of dit een verdedigbare gedragslijn is dan wel een vorm van verwerpelijke preventieve censuur. Maar de universiteit kan ook een politiek correcte stok zoeken om de hond te slaan: sorry, wij kunnen de toegezegde zaalreservering niet gestand doen, nu blijkt dat u mannen en vrouwen in verschillende zaalvakken doet plaatsnemen. Of zij kan het publicitaire gewoel trotseren en de bijeenkomst gewoon doorgang laten vinden, met de toezegging dat ze in de toekomst graag zaalruimte ter beschikking stelt om opposenten aan het woord te laten.

Wes Holleman
weblog onderwijs 8-1-2017
<http://www.onderwijsethiek.nl>

²² <http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/preventieve-censuur> (18/1/2009);
<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/preventieve-censuur-ii> (17/2/2012) en
<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/safe-spaces-voor-academische-vorming> (18/9/2016);
<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/simultaan-debatteren> (21/4/2015).